

**РЕЛІГІЙНЕ ПИТАННЯ В ПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ НАПОЛЕОНА
БОНАПАРТА**

*“Релігія - чудовий інструмент для
утримання бідних людей у покорі”
(Наполеон I Бонапарт)*

Імператор Франції Наполеон Бонапарт приділяв окрему увагу проблемам релігії у політичній діяльності. Це було зумовлено водночас і його власними інтересами, а також бажанням реорганізувати церковне життя у країні відповідно до нових історичних умов та потреб як духовенства, так і населення країни в цілому.

Досвід історії людства засвідчує, що релігія становить глибинну властивість людського духу, а релігійні пріоритети і нині продовжують відігравати значну роль у житті суспільства.

Тому вивчення відносин релігії та політики за правління Наполеона Бонапарта, сприятиме глибшому розумінню релігійного питання на початку XIX ст., виробленню моделі державно-церковних відносин, її еволюції у досліджуваній час.

Мета дослідження полягає у вивченні та систематизації матеріалів, які стосуються вказаної проблематики, а також у з'ясуванні особливостей релігійного чинника у внутрішній і зовнішній політиці Наполеона Бонапарта, його впливу на Європу в цілому.

Метою дослідження обумовлені **завдання**, зокрема:

- з'ясувати стан наукової розробки проблеми;
- проаналізувати місце католицької церкви у планах Наполеона I;
- визначити основні напрямки та характерні особливості релігійної політики діяча;
- показати взаємовідносини імператора із Папою Римським.

Здійснюючи історіографічний огляд дослідження, варто зазначити, що серед монографій та публікацій українських і зарубіжних науковців, відсутній широкий спектр спеціальних праць, які б відображали релігійний аспект у політичній діяльності Наполеона. Так, у статті К. Тарасюти “Релігійна політика Наполеона Бонапарта в Іспанії (1808–1814 рр.)” [5] зроблено спробу з'ясувати погляди імператора на роль і місце католицької церкви у подіях 1808–1814 рр. в Іспанії, а також розглянуто його реформаторську діяльність у сфері релігійного законодавства та заходи, спрямовані на організацію співпраці з іспанським духовенством.

Грунтовною працею, що частково відображає досліджувану тему, є книга Є. Тарле “Наполеон” [6]. Нашу увагу привернула розвідка “Корсиканець. Щоденник Наполеона в його власних словах” [2], де зібрано мемуари та записи імператора.

У листопаді 1799 р. до влади у Франції прийшла Директорія, що складалася із трьох консулів, на чолі з першим – генералом Бонапартом, який був вихований на ідеалах Просвітництва. У питанні церковної політики діяч був прихильником повного підпорядкування Церкви державі. Релігійність громадян і церковний порядок він вважав необхідними для Франції. Тому після десяти років революції, які знищили церковну організацію у Франції, Наполеон заклав нові підвалини відбудови ієрархічної структури Церкви [9].

У релігії Наполеон вбачав підставу соціального порядку, тому що релігія переносить на небо ідею рівності [1]. 28 грудня 1799 р. Наполеон оголосив свободу культів [9]. Крім того, він дозволив святкування недільного дня, багатьох священників повернув із заслання, інших звільнив із в'язниць [7].

Ще під час Єгипетського походу Наполеон проявив свою релігійну терпимість, заявивши, що мусульманство має користуватися повною повагою, а мечеті та мусульманське духовенство – недоторканністю. Різними методами він запевняв арабів у своїй повазі до Корану та ісламу, проте рекомендував їм покірність Бонапарту, погрожуючи в іншому випадку жорстокою розправою. Отже, бачимо, що Наполеон використовував релігію як важіль впливу на підкорені народи [6, с. 77–78].

Тоді ж генерал Бонапарт замислювався про панування над Сходом і створення Східної імперії. Згодом, напередодні битви під Аустерліцем, коли Наполеон згадав Єгипетську

кампанію, він зауважив: “Так, якби я опанував Сен-Жан д’Акр, я одягнув би тюрбан; я одягнув би свою армію в широкі шаровари і зробив би з неї священний загін ... Я завершив би війну з турками при посередництві арабів, греків і вірмен. Замість перемог у Моравії я міг би стати імператором Сходу і повернувся б у Париж через Константинополь” [2]. Підкреслимо, що мрії молодого генерала були цілком реальні: чимало дослідників відзначають ту повагу і значний авторитет, які він здобув на підкорених землях у шейхів, не кажучи про решту населення.

Зокрема, Наполеон у своєму щоденнику від 26 квітня 1816 р. зазначив: “Так, після всього сказаного і зробленого, обставини можливо, могли привести мене до прийняття ісламу, і як говорила наша незрівнянна королева Франції: “Як Ви могли таке зробити!” Але мені довелося б занадто змінити себе, і стати щонайменше Евфратом. Зміна релігії, непростенна заради особистої вигоди, цілком можлива, коли приносить величезні політичні плоди. Генріх IV справедливо зауважив: “Париж вартий меси”. Задумайтесь, – Східна імперія і, можливо панування над усією Азією, – питання тюрбана і пари мішкуватих штанів; і адже це дійсно могло принести результат. Константинополь є – Імперія. Той, хто володіє ним, може керувати цілим світом” [2].

До встановлення Консульства, стосунки із Римом були вкрай напруженими, в полон був захоплений Папа Пій VI, який помер у Валенсі. Його тіло впродовж двох років французи не дозволяли похоронити. Вважається, що воно було предметом торгу між Наполеоном та новообраним Папою Пієм VII при обговоренні конкордату [8]. 30 січня 1800 р. тіло Пія VI було поховане забальзамоване. За два роки рештки були переправлені до Риму [9].

5 червня 1800 р., за день перед битвою під Маренго, перший консул зібрав духовенство Мілану, щоб висловити свої погляди на католицьку, апостольську і римську церкву. “Без релігії людина може лише поневірятися в темряві; і католицька релігія – єдина, яка дає людині істинне і безгрішне пояснення його сутності і призначення. Суспільство без релігії схоже до корабля без компасу ... Я сподіваюся мати щастя подолання будь-яких перешкод, які могли б завадити до повного єднання між Францією і главою Церкви” [4]. Ці слова засвідчують той факт, що Наполеон висловив бажання докласти всіх зусиль до примирення Франції та Апостольської Столиці, що врешті, мало поєднати не лише Францію і папство, але насамперед “стару” Францію із Францією “революційною” [4].

Власне, Наполеона називають, якщо не переконаним атеїстом, то доволі байдужим до власного релігійного світобачення [6, с. 146]. Разом з тим, деякі дослідники змальовують його як християнина-католика [10]. Про свої релігійні переконання Наполеон говорив наступне: “Всі кажуть про те, що Бог є; це без сумніву. Але всі наші релігії, створені людьми. Людина не може поручитися за те, що робитиме в останню мить життя; але все ж я впевнений, що помру без сповідника. Звичайно, я далекий від атеїзму; і все ж я не можу, незважаючи на розум і, не будучи безчесним і лицеміром, вірити всім цим вченням. За часів Імперії, особливо після шлюбу з Марією Луїзою, було докладено чималих зусиль, щоб переконати мене йти в Нотр Дам для повного схиляння перед вірою, на зразок наших королів. Я категорично відмовився; моя віра не була настільки сильна для того, щоб принести мені якоїсь користі, і все ж занадто велика, щоб холоднокрівно скоїти таке блюзнірство. Вища правда про те, хто я, звідки я прийшов і куди я йду, – поза мною і все ж у мені! Я, як годинники, що існують, але не знають, скільки часу вони показують. Я можу з’явитися на Божий суд і буду чекати його без побоювання. Я жив тільки заради слави, могутності Франції; цьому були віддані всі мої здібності, сили і час. Це не могло бути гріхом; навпаки, у цьому моя Сила!” [2].

Бонапарт ніколи не прагнув поклатися на допомогу вищої істоти і мислив розумом. В італійському аристократі графі Кьярамонті, який з 1799 р. став папою Пієм VII, Наполеон вбачав не наступника апостола Петра і не намісника Бога на землі, а пронизливого старого італійця, який, звичайно, охоче інтригував би на користь реставрації Бурбонів, за повернення церковного майна. Разом з тим, він боявся Наполеона тому, що майже вся Італія була зайнята французами, а після Маренго Рим і Папа Римський цілком перебували в руках першого Консула Бонапарта [6, с. 146].

13 вересня 1800 р. Пій VII повідомив французьким єпископам про переговори з урядом консула, в ході яких було чимало суперечностей. 19 травня 1801 р. Бонапарт навіть надіслав у Рим жорсткий ультиматум. Він погрожував перервати переговори, якщо Папа не прийме

проект протягом п'яти днів, у якому зазначалося, що Наполеон отримує право призначати єпископів на місцях. У люті він вказав, що з легкістю може вторгнутися в церковні держави ... або навіть повернутися в протестантство! [4].

І вже 15 липня 1801 р. за ініціативи Наполеона був підписаний конкордат між Францією та Апостольською Столицею, який мав чинність до 1905 р., ставши зразком для укладення конкордатів із іншими державами [3].

Конкордат містив визнання Апостольською Столицею Французької Республіки та ще сімнадцять статей. Зокрема, католицизм визнавався релігією більшості французьких громадян, а його здійснення проголошувалось вільним і публічним із дотриманням приписів поліції. З метою повернення миру і єдності Церкви у Франції папа мав звільнити усіх дотеперішніх конституційних та неконституційних єпископів та призначити нових. Нові єпископи у порозумінні з цивільною владою мали здійснити новий поділ парафіяльної мережі. Таке явище було безпрецедентним в історії Церкви, як і позбавлення кафедр усіх попередніх єпископів. Іншим пунктом конкордату було зазначене зобов'язання єпископів і настоятелів парафій присягати на вірність Республіці, а після Служб Божих – молитися за успіхи Республіки і консулів [9].

Папа погодився із секуляризацією церковних земель, які знаходилися у власності держави. Єпископів мав призначати перший консул, а папа – затверджувати, тоді як настоятелів парафій – місцевий єпископ у порозумінні з державною владою. Держава мала утримувати єпископів і священників. Єпископи мали права засновувати семінарії та кафедральні капітули, які б знаходилися на утриманні єпархій. Навчання релігії поверталось до публічних шкіл. Першому консулові надавались такі ж права щодо Церкви, які досі мав лише французький монарх.

Зауважимо, що конкордат був компромісом і не міг повернути Церкві того місця, яке вона мала до революції. Проте тепер Церква у Франції офіційно була відновлена, а Апостольська Столиця стала рівноправним партнером держави.

Конкордат позитивно вплинув на зростання авторитету Риму та послаблення тенденцій галліканізму у Франції. Замість 14-ти давніх митрополій і 85-ти єпархій було утворено 10 нових митрополій та 60 архієпархій та єпархій [9].

Проте уже після підписання конкордату Бонапарт видав документ (“Органічні статті”), що суперечив прийнятому між ним та папою, ставлячи повністю під державний контроль церковні справи [8].

Підпорядкування церкви державі свідчать і факти його діяльності в Іспанії. У політичних планах Наполеона щодо цієї країни католицька церква займала важливе місце. Основними напрямками релігійної політики Наполеона в Іспанії були: 1) визнання особливого статусу католицизму; 2) підпорядкування церкви державі; 3) рішуче переслідування духовенства, яке виступало проти нової влади [5, с. 195].

У 1802 р. Наполеон домігся обрання себе пожиттєвим консулом. У травні 1804 р. сенат проголосив у Франції спадкову імперію родини Наполеона, що легітимізував проведений плебісцит. На коронаційні урочистості Наполеон запросив Пія VII, який усупереч бажанню більшості курії прийняв пропозицію в надії домогтися скасування “Органічних статей” та повернути окуповані території Папської держави.

Згідно з домовленістю, 4 грудня 1804 р. під час коронації Наполеона імператорською короною, Папа мав помазати Наполеона та його дружину Жозефіну. Проте Наполеон вирвав корону з рук папи і сам поклав її на голову собі та дружині. Певними здобутками Пія VII у Парижі стали згода імператора на відновлення деяких чернечих об'єднань (що займалися вихованням, навчанням, опікою над хворими, місіонерською діяльністю), семінарії для закордонних місій та скасування республіканського календаря. Наполеон сподівався залишити папу у Франції – в Парижі чи Авіньйоні, зробивши знаряддям своєї політики. Проте папа перед виїздом до Франції, передбачаючи такий крок імператора, підписав зречення папського престолу у випадку, якщо він залишиться у Франції, що дозволило йому в квітні 1805 р. повернутися до Риму [9].

Після цього відносини Папи і Наполеона відзначалися напруженістю. Листом від 24 березня 1813 р. Бонапарт оголосив узгоджені статті конкордату.

Безумовно, зв'язки Пія VII і Наполеона змінилися лише після поразки останнього під Лейпцигом у жовтні 1813 р. та його зречення від престолу в квітні 1814 р. [8].

Таким чином, використання церкви, її морального впливу для зміцнення своєї влади, а її матеріальної власності – для задоволення потреб війська та держави були основними важелями політичної діяльності Бонапарта у релігійній політиці. Наполеон убачав у релігії потужну суспільно-політичну силу, яка могла бути його союзником на політичній арені.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева Е. Жестокий путь / Екатерина Андреева // Электронная библиотека нехудожественной литературы по русской и мировой истории “Библиотекарь”. – [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 11.05.2015. Режим доступу: <http://www.bibliotekar.ru/index.htm>.
2. Бонапарт Н. Корсиканець. Щоденник Наполеона в його власних словах / Наполеон Бонапарт // Воєнно-історичний проект “Ад’ютант”. – [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 11.05.2015. Режим доступу: http://adjutant.ru/lib/napSt_Helena_ru.htm#a9.
3. Конкордат: значение, цели, перспективы // Римско-Католическая Церковь Беларуси. – [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 11.05.2015. Режим доступу: <http://catholic.by/2/ru/news/interview/100804-interview.html>.
4. Пинсмаль К. Наполеон и Церковь / Кристоф Пинсмаль // Биографический сайт “Наполеон Бонапарт”. – [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 11.05.2015. Режим доступу: <http://bonapartnapoleon.ru/cerkov-2-napoleon-i.html>.
5. Тарасюта К. Релігійна політика Наполеона Бонапарта в Іспанії (1808–1814 рр.) / К. Тарасюта // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Вип. XXXIII. – Запоріжжя, 2012. – С. 192–196.
6. Тарле Е. Наполеон / Евгений Тарле. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512 с.
7. Тарле Е. Маренго. Упрочение диктатуры законодательство Первого Консула 1800–1803 гг. / Евгений Тарле // Интернет-проект “1812”. – [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 11.05.2015. Режим доступу: <http://www.museum.ru/1812/library/tarle/part06.html>.
8. Тепляков С. Четвертый враг Наполеона / С. А. Тепляков // Интернет-проект “1812”. – [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 11.05.2015. Режим доступу: <http://www.museum.ru/1812/Library/Teplyakov2/index.html>.
9. Шевченко Т. Пій VII – бранець Бонапарта / Тетяна Шевченко // Богословський сайт “Релігія в Україні”. – [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 11.05.2015. Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/history/10666-pij-vii-branec-bonaparta.html>.
10. Шляхов А. Наполеон I Бонапарт, император Франции / Андрей Шляхов // Нежная любовь главных злодеев истории. – [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 11.05.2015. Режим доступу: http://www.e-reading.club/chapter.php/1004905/9/Shlyahov_Andrey_-_Nezhnaya_lyubov_glavnyh_zlodееv_istorii.html.